

Dr. Muhamed Nametak
Institut za historiju, Univerzitet u Sarajevu

UDK 929.52(497.6)ČEN
94(497.6)
325(497.6)
Izvorni naučni rad

BOSANSKOHERCEGOVAČKA EMIGRACIJA KROZ PREPISKU KNJIŽEVNIKA ALIJE NAMETKA I RIZA- BEGA ČENGIĆA (ILOVE) – CRTICE IZ ŽIVOTA BOŠNJAKA U TURSKOJ

SAŽETAK

Rad predstavlja prepisku bosanskohercegovačkog književnika Alije Nametka i Riza-bega Čengića (Ilove) unuka Smail – age Čengića. Na osnovu sadržaja pisama moguće je rekonstruisati porodičnu historiju Čengića, razloge njihovog napuštanja Bosne i Hercegovine, kao i sudbinu, odnosno način života Bošnjaka, koji su emigrirali u Osmansko carstvo. Pored toga, pisma sadrže i brojne detalje o pojedinim historijskim ličnostima koje je Riza – beg poznao ili koje su mu bile u rodu. S obzirom na svoje porijeklo i društveni status, Riza – beg je bio u situaciji da se druži sa brojnim eminentnim članovima bosanskohercegovačkog društva i da od njih prikupi brojne pjesme i priče koje predstavljaju značajno nematerijalno kulturno blago.

Ključne riječi: emigracija, porodica Čengić, Smail – aga Čengić, Bosna i Hercegovina, Osmansko carstvo/Turska

Uvod

Vojno – političke promjene koje su zadesile Balkanski poluotok u drugoj polovini devetnaestog stoljeća imale su veliki utjecaj na demografski razvoj čitavog područja od Gorskog kotara do Istanbula i od Dunava do Mediterana. U jednu ruku oslobodilački ratovi naroda pod osmanskom vlašću, u drugu

ekspanzivna politika krvi i tla dovela je do postepenog smanjivanja osmanskih posjeda. Sa smanjivanjem osmanske vlasti došlo je i do postepenog nestanka muslimanskih podanika osmanske države sa područja gdje je nestala ta vlast. Bosanski muslimani su religijom bili povezani sa velikom zajednicom muslimana (ummetom), koja je živjela na tri kontinenta i sa tom zajednicom je preko 400 godina izgrađivala posebne veze u sklopu Osmanskog carstva koje je obuhvatalo veliki dio muslimanskog svijeta u periodu od 15. do 19. stoljeća. Okupacijom Bosne i Hercegovine, koja je određena članom XXV Berlinskog kongresa presječne su veze Bošnjaka sa ostatkom Osmanskog carstva, koje je nakon silnih pobuna (Pokret za autonomiju 1831. Pobuna protiv tanzimatskih reformi 1850.) ipak prihvaćeno od najširih slojeva bosanskih muslimana. Bošnjaci su, s obzirom na politička dešavanja u drugoj polovini 19. stoljeća, shvatili da je za njihov opstanak postojanje Osmanskog carstva kakva – takva garancija, pa se njihov otpor postepeno pretvarao u odanost, za šta kao primjer može poslužiti i uspjeh Ahmed – Dževdet pašine misije 1864. godine.

„Okupacija je izazvala višestruke posljedice u životu Muslimana. Prva reakcija bila je opšta utučenost, nepovjerenje i mržnja prema „Švabama“. Priča se da je bilo starih ljudi koji poslije okupacije nisu nikad izašli iz svoje kuće i avlije, samo da ne bi sreli prokletog „Švabu“... Svakako da je najvažnija posljedica okupacije da su Muslimani naglo i nepovratno gurnuti na kapitalistički put razvitka, na kojem se u ogromnoj većini decenijama nisu uspjeli snaći.“ (Imamović, 1978: 205). Ogorčenje, koje je kod vodećih vojnih i političkih predstavnika Austro-Ugarske stvorio otpor okupaciji doveo je do pojave represije. Bošnjaci i Srbi, koji su učestvovali u otporu okupaciji, od strane okupacione uprave stavljeni su na spisak politički sumnjivih lica. Kao odgovor na ova dešavanja brojni Bošnjaci se odlučuju na iseljavanje iz zemlje. Međunarodni diplomati su izvještavali da bošnjačka elita korača ka propasti zbog toga što njihov glavni izvor prihoda, novac i natura prikupljeni od zakupa gotovo da su presušili neposredno nakon okupacije (Bandžović, 2006: 123 – 124). Iako je karakter okupacione uprave po svojoj civiliziranosti bio znatno bolji od onog koji je zadesio muslimane Srbije, Bugarske i Grčke, mnogi muslimani su u dolasku Austro – Ugarske vidjeli urotu protiv islamskog svijeta i njegovo potiskivanje prema Aziji. Bošnjaci su se našli pred teškim izazovom, životom u dvije različite civilizacije što za mnoge od njih

nije bilo jednostavno pa su se odlučili na seljenje. Prije okupacije Bošnjaci su bili na vodećim pozicijama u vojno – političkom aparatu Bosne i Hercegovine, a poslije okupacije postali su, voljom drugih manjina. (Bandžović, 2006: 124-125). Osman Nuri Hadžić je pisao da su bosanskohercegovački muslimani neposredno nakon okupacije bili žrtve teške nepravde, kako od novopristiglih okupacionih činovnika tako i od „oslobođene raje“. Mnogi mirni i ugledni muslimani su javno vrijeđani i poniženi od nosilaca vlasti, mnogi aginski čardaci su zapaljeni, begovi i age su zasustavljani pored puta, skidani sa konja, prebijani i pljačkani. „Trebalo je da se još u prvoj zabuni što više muslimana iseli u Tursku, a da se njihova mjesta popune i broj nadoknadi kolonistima iz Monarhije... Naročiti su agenti išli po manjim varošima i selima i prostom muslimanskom svijetu pričali kako sultan poklanja obrađene čifluke i dijeli gotove pare svima koji pobjegnu od đaura i presele se u Tursku“ (Osman Nuri Hadžić, 1938: 58-59).

Jedna od porodica koje su iz Bosne emigrirale odmah nakon okupacije je bila begovska porodica Čengić iz istočne Hercegovine, mada su se do 1878. Čengići proširili i u sjevernoj Bosni i Sarajevu. Najpoznatiji predstavnik te porodice bio je Smail – aga Čengić (1780 – 1840). Čengići su u 19. stoljeću bili jedna od najznačajnijih begovskih porodica u Bosni i Hercegovini.¹ Dio porodice se suprotstavio okupaciji dok je dio pasivno posmatrao dolazak nove vlasti. Nešto kasnije, 1882. neki Čengići su sudjelovali u Hercegovačkom ustanku zbog uvođenja vojne obaveze za zemaljske pripadnike Bosne i Hercegovine. Nakon toga, oni se integriraju u novi sistem, pa se pojedinci poput Husein – bega Zulfikarpašića (Zulfikarpašići pripadaju porodici Čengić) pojavljuju na značajnim pozicijama poput gradonačelnika Foče (Kamberović, 2003: 289). Najistaknutiji potomak Smail – age bio je njegov sin Hajdar – beg, koji je posjedovao 22.608,63 dunuma begluka (Prnjavor i Livno) te 575 kmetskih selišta (Kamberović,

1 O Čengićima je najdetaljniju studiju napisao Hamdija Kreševljaković u djelu „Čengići - Prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini“ Izabrana djela I, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991., 388-413. U ovom radu Kreševljaković se služio i nekim dokumentima, koji su bili u posjedu Riza-bega Čengića (Ilove), ali i nekih drugih članova ove porodice poput Ejuba Čengića. Zanimljivo je da se u ovom radu Kreševljaković koristio metod oralne historije tako da na nekoliko mjesta pripovijeda šta je čuo bilo od članova porodice Čengić ili od njihovih prijatelja. Nedavno je autor Muhidin Džanko objavio knjigu Ismail-aga Čengić, koja predstavlja zbirku radova o ovoj historijskoj ličnosti, vidi: Muhidin Džanko „Ismail-aga Čengić“, Dobra knjiga, Sarajevo, 2017.

2003: 292). Hajdar – beg je odselio u Osmansko carstvo 1879. odmah nakon okupacije i nastanio se u Bursi. Njegov sin Smail – beg umro je u Bursi 1913. godine, a jedno od njegove djece je bio sin Riza – beg (1904 – 1966). Riza – beg je, kao što vidimo, prva generacija te porodice koja je rođena u novoj zemlji. Riza – beg je nakon kemalističke reforme morao promijeniti prezime, jer Turci nisu dozvoljavali prezimena sa slavenskim sufiksima -ić. Tako je uzeo prezime Ilova (nekadašnji feud porodice Čengiće u prnjavorskom kotaru). Tokom Grčko – turskog rata, kada je Grčka privremeno okupirala zapadnu Anadoliju, Riza – beg se 1920. vraća u Bosnu, gdje ostaje do ljeta 1935. kada se ponovo vraća u Bursu. Oženio se Ešrefom Lakišić, koja je također bila iz begovske porodice. Iz toga braka rodile su se dvije kćerke, Selma i Lejla. Za vrijeme njegova boravka u Sarajevu, gdje je čekao rješavanje agrarnog pitanja, Riza – beg je najveći dio svog vremena provodio u društvu ljubitelja narodne pjesme i lovu, a družio se i sa Safvet – begom Bašagićem (koji mu je preko svoje majke Almase, čije je djevojačko prezime bilo Čengiće, bio rođak) i Hamdijom Kreševljakovićem. Družeci se sa njima stekao je dobro znanje o historiji Bosne i Hercegovine što ga je nagnalo da i sam počne proučavati i pisati historijske radove.² Zbog toga su njegova pisma Nametku obilata informacijama, koje svaki historičar traži kad čita takvu korespondenciju. On je u jednom pismu opisao kako je loza Čengića došla u Sarajevo. Naime, Smail – aga Čengiće (1780 – 1840) ženio se tri puta. Njegov treći brak je bio sa Nurom udovicom Humarije, koji je imao posjede u sarajevskom polju. Ova udovica, koja se prezivala djevojački Čohadžić rodila je Hajdar – bega, Riza – begovog djeda. Njezina kćerka se udala za sina Smail – agina Rustem-bega.³ Sam Riza-beg je svoju sklonost historiji iskazao i kao jedan od osnivača „Društva ljubitelja starih gradnji“ (Eski Eserleri Sevenler Kurumu) 1946. godine. Rad u tom udruženju je narednih petnaest godina bila osnovna

2 Biografija Riza-bega Čengića (Ilove) preuzeta je iz nekrologa, koji je po njegovoj smrti 25. decembra 1966. napisao Alija Nametak, objavljeno u listu Behar, godina XVI-XVII, broj 83-84, 2007./2008., Zagreb, 56-57. Husnija Kamberović navodi da je Hajdar – beg odselio u Osmansko carstvo 1882. godine (vidi spomenuto djelo str. 289 napomena 147)

3 Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 3. II 1966. U ovom pismu Riza – beg je napisao da ga je o tome kako su Čengići stekli posjede u Sarajevu ispitivao i čuveni historičar Hamdija Kreševljaković, što držimo da korespondira sa istinom, jer upravo se identična verzija ove priče nalazi i u citiranom Kreševljakovićevom djelu str. 409.

životna preokupacija Riza – bega, koji je obnašao funkciju potpredsjednika istoimenog udruženja. Glavna djelatnost ovog društva je bio popravak starih turbeta, mesdžida i džamija u Bursi. On je pisao Nametku: „Mogu reći da sve što si vidio opravljeno i restaurirano u Bursi, da je djelo našeg društva koje i danas dobro funkcioniše. Dotjerali smo dotle, da danas vlada, kada hoće da oporavi neko staro djelo, pošalje potrebni novac mome društvu i mi to besplatno i sa minimum troška opravimo u pola nižom cijenom nego što bi to učinio poduzetnik, a držimo se principa da mora odgovarati svom vremenu iz tog ili ovog vijeka. Toliko smo na glasu, da nam prolazi kroz ruke i po milion turskih lira odobrenih od ministarstva.“ (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 19.IX 1966.)

Riza – begova prepiska sa Alijom Nametkom čini okosnicu na kojoj se temelji ovaj rad i iz njih se može sagledati mnogo fakata bitnih za razumijevanje položaja bošnjačkog naroda u Osmanskom carstvu. U ličnoj arhivi Alije Nametka sačuvano je ukupno 21 pismo koje je Riza-beg Čengić poslao svom dopisniku. Prvo je datirano na dan 8. septembra 1965., a zadnje na 14. decembar 1966. što znači da je zadnje pismo Riza – beg napisao svega deset dana prije smrti. To govori, koliko mu je značio taj kontakt i veza sa Nametkom u kojem je vidio nekoga ko se interesirao za život, običaje i porijeklo bosanskohercegovačkih muhadžira⁴. Pored toga, druženje sa Nametkom u njemu je oživjelo nostalgiju na jedno prošlo vrijeme za kojim je on kao osoba starije životne dobi čeznuo. U prvom pismu koje je poslao on piše: “Dragi profesore, po Vašem odlasku pročitah *Abdullah paša u kasabi te Dan i sunce* (Nametkova djela op.a). Prošetah do Prnjavora i sudjelovah na zabavi u Prnjavoru. Odoh po tom, malo u lov po Mostarskoj okolini. Hladovah pod murvom na avliji, pogledah ploče po kućama... E baš ti hvala. Kćerka mi Lejla htjede da od toga nešto prevede ako ću joj pomoći. Ali ne vjerujem, da će neko uživati čitajući, ako nije brao smokve iz avlije ili poplašio zeca na lozi pod trskom. U Gradašcu upotrebljavaju izraz ležečiv zec.“ (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 8. IX 1965)

Iako po osnovnoj vokaciji književnik, Alija Nametak je bio književnik i folklorista, ali je bio izuzetno zainteresovan i za historiju bošnjačkog naroda

4 Muhadžir je riječ arapskog porijekla, koja označava izbjeglicu. Muslimanski kalendar se počeo računati od hidžre (izbjeglištva) poslanika Muhameda a.s. iz Meke u Medinu.

(između ostalog tom interesovanju svjedoče i radovi iz kulturne historije o arhitekturi za vrijeme osmanske vladavine i historiji bosanskih iseljenika), koja je nadahnjivala njegov književni opus te se upoznavši sa Riza-begom došao u priliku saznati brojne stvari koje su ga interesovale.⁵ Pisma iz ove zbirke svjedoče šarolikom rasponu Nametkovog interesovanja. Prije svega, Nametak se interesovao za nematerijalnu baštinu bosanskih iseljenika, pjesme, priče, uspomene. U jednom pismu koje je kćerka Riza – bega Čengića, Lejla, sačuvala Nametak je pisao: „Prekjučer primih od tebe čift pisama, pa Ti se mnogo zahvaljujem. Čitanje tvojih pisama čini uvijek veliko zadovoljstvo meni, jer uvijek saznam nešto što nisam prije znao ili sam krivo znao, pa mi Ti ispričaš kako je šta bilo... Dakle piši o Dedi Sabljaru sve što si zapamtio! Pjevaj naše narodne pjesme na tejp, ali zapiši od koga si pjesmu čuo i koja je kajda, a na papiru zabilježi, koja je brzina okretanja magnetofonske trake, radi reprodukcije.“ (Behar, godina XVI-XVII, broj 83 – 84, 2007./2008., Zagreb, 55 – 56) Drugo, za historičare, važnije interesovanje je bilo vezano za historijat porodica koje su iselile, njihov život, svakodnevnica, ali i pitanje nacionalnog identiteta. Pisma su i svjedok načina razmišljanja i uspomena predstavnika jedne od najuglednijih zemljoposjedničkih porodica u Bosni i Hercegovini. Riza – beg Čengić je bio čovjek kojeg su interesovale stvari, koje iz današnjeg ugla bacaju novo svjetlo na historijska dešavanja sa kraja 19. i početka 20. stoljeća. Zbog toga, pisma predstavljaju ne samo pregršt izvora informacija, nego i pogled u svijest jednog eminentnog predstavnika bosanskohercegovačke muslimanske emigracije.

- 5 Alija Nametak (Mostar, 6. mart 1906. – Sarajevo 8. novembar 1987.) bosanskohercegovački književnik i folklorista. Školovao se u Mostaru, gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju, dok je u Zagrebu 1930. diplomirao na Filozofskom fakultetu. Dolaskom u Sarajevo iste godine, uključio se aktivno u kulturni život. Bio je urednik lista Novi Behar i Narodna uzdanica. Autor je više književnih djela u kojima su glavne teme život bosanskohercegovačkih muslimana. Pored toga, bavio se aktivno i kulturnom historijom, te nematerijalnom baštinom bosanskohercegovačkih muslimana. O Nametkovom interesu za nematerijalnu baštinu bosanskohercegovačkih muslimana u Turskoj svjedoče brojni radovi nastali na tu temu, vidi: Alija Nametak „Interpretacija epskih narodnih pjesama kod bosansko-hercegovačkih iseljenika u Turskoj“, Rad XV-og kongresa Saveza Udruženja folklorista u Jajcu 1968. 143-147.; od istog autora „O narodnim poslovicama sačuvanim kod naših iseljenika u Turskoj“, Rad XVII kongresa Saveza Udruženja folklorista u Poreču 1970. 545-548.; od istog autora „Jezik naših iseljenika u Turskoj (Nacrt za studiju)“, Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ, god 53, br. 1-6, 47-53.

Historija iseljenika

Riza – beg, kao izdanak plemićke porodice mnogo je držao do uspomene na svoju porodicu, ali i sunarodnjake. Kako je on, za vrijeme svog boravka u Sarajevu bio u intenzivnom kontaktu sa Bašagićem i Kreševljakovićem, razvio je istančan okus za pamćenje i pripovijedanje historije bosanskohercegovačkih iseljenika. Jedan od detalja, koji se nameće čitajući Riza – begova pisma jeste da je usmena predaja, narodne pjesme i sevdalinke čuvao upravo begovski odnosno ulemanski sloj bosanskohercegovačkih muslimana. Na taj zaključak navodi jedan detalj iz pisma u kojem Riza – beg prepričava svoj boravak u Sarajevu 1920 –1935. „Te godine su bile za mene pune uspomena o lijepim pjesmama i teferičima kao i raznim lovovima i putovanjima. Zanimale me sevdalinke. Slušao ih od prijatelja, prijateljica pa i profesionalnih svirača, a pjevao i ja. Moram se ovdje sjetiti i spomenuti sada već davno pomrlih ahbaba od kojih sam mnogo toga čuo i zapamtio. Tu ih je bilo koji su znali zapjevati. Bilo ih je koji su znali mnoge stare pjesme. Neki su opet svirali. Naročito moram spomenuti kao najbolje poznavaoce starih pjesama hafiz Abdulaha Kurdbegovića zvanog Muftija iz Prijedora, rahm. Asim – bega Mutevelića iz Sarajeva, rahm. Fehim efendiju Spahu iz Sarajeva, rahm. Mehagu Abadžića, rahm. Ahmeda H. Alijagića, rahm. Mula efendiju Hadžialića rahm. hafiz Omera Džabića iz Mostara...” (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 18. I 1966)

Riza – beg nije bio po profesiji historičar, pa neke od njegovih informacija moraju da se uzmu sa rezervom. Također, treba imati na umu da su se mnogi događaji, o kojima je on pripovijedao u svojim pismima desili čitavo stoljeće prije tako da njegove informacije u formi *oral history* treba, gdje se može, provjeriti. Ipak, na nekoliko mjesta, gdje se moglo (na primjer: u djelu Kreševljakovića, koji je i sam preuzimao informacije u vidu *oral history* dobivene od Riza – bega ili drugih članova njegove porodice) nismo našli odstupanja od Riza – begovog narativa i držimo da je njihova suština pouzdana, mada pojedine informacije nisu u potpunosti tačne. Na primjer on piše: „Daleko bi nas odvelo, da opišemo o svemu, jer kako sam čuo od rahmetli Salif ef. Bašića i Asim – bega Mutevelića, računalo se nekada, da je iselilo iz B. i H. za vrijeme Avustrije oko (300.000) familija, u samu Ankaru oko 60.000 stanovnika.“⁶ Današnja historiografija je

6 Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 1. II 1966. Poznatije iseljenike, koji su se nastanili u i oko Burse Riza-beg je podijelio po profesiji i poimenično ih navodi. Od vojnika: Hajdar-beg

sa velikom sigurnošću opovrgnula tezu o tako masovnom iseljavanju u tom periodu iako ne postoji konsenzus među historičarima o tačnom broju iseljenika. Razlog za pojavu ovakvih pretjerivanja, je u tome što je Riza – beg kao svoje izvore uglavnom koristio priče koje je čuo od drugih ljudi što je i potvrdio u gore spomenutom citatu, ali, sa druge strane, u tom vremenu kada je ovo pisano baratalo se sa velikim ciframa iseljenika tako da ovakva pojava ne treba čuditi. Pojedini naučnici smatraju da je prvi val iseljenika nakon okupacije bio ujedno i najveći. Prema britanskim izvorima krajem 1878. iz Bosne je iselilo 50.000 ljudi uputivši se prema Osmanskom carstvu (Bandžović, 2006: 128, 132).

Uzroci iseljavanja

Na osnovu Riza-begovih pisama muhadžire po razlogu iseljavanja možemo podijeliti u dvije grupe ili dva osnovna razloga. Prva grupa se iseljavala, jer nije mogla pojmiti da oni i njihovi sinovi kao vojnici služe kršćanskom vladaru. On

Čengić iz Gacka, Halil – beg Bašagić (kajmekam) iz Nevesinja, hadži Osman – beg Bušatlija (kapetan 1. klase) iz Bugojna, dr. Džemal Spahić (general) iz Trebinja, dr. Smail-beg Kulenović (major) iz Bosanskog Petrovca, Fazlo Trbonja (major) iz Mostara, Čamil – beg Rizvanbegović (nastavnik slikarstva na Vojnoj akademiji u Bursi) iz Stoca, Osman Tanović iz Gacka i Nazif Dračo iz Mostara, oba časnici u carskoj gardi Abdul Hamida II, Ali Aydin (potpukovnik artiljerije) iz Inegola, Safvet Nanić (general avijacije) iz Inegola, Murad – beg Rizvanbegović (kapetan); Od veleposjednika: braća Muhamed-beg, Mustajbeg i Ali – beg Džinić iz Banja Luke, Osman – beg, Muharem – beg i Hamza – beg Ibrahimbegović iz Banja Luke, hadži Lutfi – beg Bašagić iz Nevesinja, Muhamed – beg Miralem iz Donjeg Vakufa, Rasim – aga Gušić iz Banja Luke, Mustajbeg i Mehmed Ali – beg Halilbašić iz Sarajeva, hadži Husaga Komadina iz Mostara, Omer-beg, Ahmed – beg i Šaćir – beg Lakišić iz Mostara, Džafer – aga, Omer – aga, hadži Mehaga Peštelo iz Mostara, Omer – aga Alikalfić iz Mostara; Od viših državnih činovnika: Muhamed-beg i Haki – beg Rizvanbegović iz Stoca, Hamza Osmanović (učitelj stranih jezika) iz Trebinja; Od trgovaca i esnafa: hadži Salih Tandar, Vjesil – aga Jabučar, Hadžija Čengić sa sinovima (sarajevski Čengići), Rasim Sandal, Mehmed hadži Selimović, Hamdi ef. Duranović iz Sarajeva, Abdurahman Ramić, hadži Vejsil – aga Semiz, hadži Mehaga Zildžić, Mehaga Slinić, hadži Nezir – aga Mačković, Ahmed-aga Bećar, Alaga Taso iz Mostara, Nedžib – beg i Čamil – beg Tanković iz Rogatice te Edhemaga Mačkar iz Travnika; od ilmije hadži Ahmed ef. Džabić iz Mostara, hadži Muhamed ef. Semiz iz Sarajeva te hafiz Mehmed ef. Bešlagić iz Banja Luke; Od ratnih boraca za vrijeme okupacije: Ali – beg i hadži Omer – beg Filipović, Ferhad-beg Herenda, Mujaga Bakarević iz Sarajeva; Od istaknutih dobrovoljaca za vrijeme Balkanskog rata: Ahmed – beg Lakišić, Salih-aga i Husaga Čemalović, svi iz Mostara, Asim – beg Ljubović i dr. Smajo Kulenović; Od veletrgovaca i industrijalaca: hadži Muharem Smajić, hadži Salih Smajić te Salih ef. Mičević iz Mostara, Fethija Đumišić iz Banja Luke, Osman – beg Gradašćević iz Gradačca.

pripovijeda priču Šemse Halilbašić, udovice Mustajbega Halilbašića, koja je nakon smrti supruga živjela sa tri mala sinčića i kćerkom. Nakon smrti supruga Šemsu je izdržavao njezin otac, koji joj je govorio da dok je on živ da će je on izdržavati, a nakon što umre savjetovao joj je da se vrati u Sarajevo, gdje je porodica još uvijek imala značajne posjede i da od tih prihoda živi normalnim životom. Šemsa je ispričala Riza – begu: „Kada je otac umro nastale su poteškoće u življenju i ja se bijah skoro odlučila da krenem u Bosnu. Jedne večeri sjedim na minderu razmišljam o putovanju, a djeca poglela u dušeke i spavaju. Gledam ih i najednom mi dojde pred oči kao da su obučeni u švabsko vojničko odijelo, to mi se učini strašnim. Nisam mogla pomisliti, da mi djeca služe švabi i ja odustadog od puta sve do danas.“ Slično ovome citira Besalet -bega Rizvanbegovića: „Mi smo kao mladi oficiri zarekli da ćemo se vjenčati sa Turskom i da radi toga nećemo se ni ženiti ni familije tražiti, ja sam ostao konzekventan tome i od Balkanskog rata, Prvog svjetskog rata, Kemalova pokreta te najzad do pobune šejh Saida protiv Kemala ne ima rata u kojemu nisam sudjelovao i iz kojeg ne nosim po koju ranu kao uspomenu.“ (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 1/II 1966.) Drugi razlog za iseljavanje je bio vjerske prirode. Riza – beg navodi kako je Ibrahim efendija Mustafić iz Srebrenika pobjegao iz Bosne kako bi mogao raditi u medresi. Također, citira jednu interesantnu raspravu između dvojice muhadžira Ekrema Semiza i Ahmedage Bećara iz Mostara. Rasprava se vodila o čistoći ulica u mjestu Inegöl, gdje su živjeli. Semiz je prigovarao Bećaru: „Bio sam u Mostaru i vidio čistoću mostarskih ulica, kako si ti poslje Mostara mogao priviknuti se na Inegölsko blato?“ Na to mu je Bećar odgovorio: „Jest, ali je Inegöl moj, a Mostar je vlaški...“ (Isto) Ovakav stav svjedoči da se kod pojedinih bosanskohercegovačkih muslimana javilo beznađe, koje nije uvijek bilo popraćeno čvrstim uporištem. Na primjer, popis stanovništva 1910. govori da je u Mostaru živjelo 7.212 muslimana, 4.518 pravoslavnih i 4.307 katolika. (Hadžibegović, 2004: 319 – 324) Kada se uzme u obzir činjenica da su muslimani bili uglavnom gradsko stanovništvo, a da su pravoslavni i katolici bili pored grada jače zastupljeni u selima oko Mostara, onda se sa sigurnošću može tvrditi da se radilo o određenoj vrsti defetizma, uzrokovanoj strahom za svoju budućnost. Upravo ta fatalna svijest je dodatno pospješila egzodus muslimana i umanjenje njihovog političkog i ekonomskog utjecaja. Odmah nakon okupacije

stanovništvo Mostara je imalo apsolutnu većinu muslimana, ali se kako zbog doseljavanja kršćana, tako i zbog iseljavanja muslimana odnos snaga postepeno mijenjao u korist katolika i pravoslavaca. (Isto) Iseljenici su se razasuli po čitavom Osmanskom carstvu, ali je glavnina bila skoncentrisana u slijedećim gradovima: Istanbul, Ankara, Bursa, Adana i Smirna (Izmir). Riza – beg navodi da postoje sela oko Burse poput Yeni Köy – a i Džihan Köy – a, čije stanovništvo sastavljano u ravnomjernom odnosu: pola domaće stanovništvo, pola bosanski muhadžiri, dok su neka sela poput Mesudije, Tuzle, Dimboza, Pelitli (Poljana), Funduk i Kazandži nastanjena isključivo bosanskim muhadžirima. (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 1/II 1966.)

Riza – begov djed Hajdar – beg bio je časnik u osmanskoj vojsci i kao takav povukao se pred okupaciju sa vojskom u Sandžak, zatim u Skoplje te u Istanbul, a poslije penzionisanja došao je u Bursu, gdje je i ostao. Nabavio je nešto malo zemlje sa velikom kućom i tu nastavio živjeti. Nije htio prodavati u Bosni svoj imetak, jer je u to vrijeme postojalo sujevjerje da glava imetka leži u nekom nepoznatom dijelu imetka pa bi eventualna prodaja dijela imetka donijela sa sobom i neželjeni efekat. Drugovima, koji su ga savetovali da nešto proda i nabavi u Bursi odgovarao bi: “Sutra će izbiti i ovde Englez, pa kako sam napustio Bosnu radi Švabe, tako ću morati i ovo ovde i onda kuda ću? Ili u Misir ili u Medinu, to ne znam.” (Isto) Ali – beg Filipović se borio protiv austrijske okupacione vojske i boreći se povukao do Pljevalja, odakle je došao u okolinu Burse i naselio kod gradića Inegöla. Za vrijeme Grčko-Turskog rata nastavio je ratovati za tursku vojsku kao starac sa više od sedamdeset godina. Jednom prilikom izvršio je sabotažu i zapalio deset grčkih kamiona punih municije. Grci su ga nedugo nakon toga uhapsili i zatvorili u zatvoru u Ateni, gdje je proveo vrijeme do kraja rata. Nakon rata vratio se u Inegöl, tačnije selo Kozren, gdje je i umro. (Isto)

Bošnjaci u kemalističkom pokretu

Riza – beg je dao značajne podatke o učešću Bošnjaka u pokretu Kemal – paše Ataturka. On navodi kako su se za razliku od Čerkeza, koji su bili na strani sultana i Albanaca, koji su bili na strani Kemal – paše Bošnjaci isprva bili neodlučni, ali

su ih zločini počinjeni od strane Grka u potpunosti odredili za tabor kemalista. Iz svojih sjećanja Riza – beg prepričava događaj, koji se desio krajem Prvog svjetskog rata, a koji je uključivao grupu Bošnjaka, pripadnika austrougarske vojske, koji su bili zarobljenici u Bakuu. Nova ruska (sovjetska) vlada dala je opciju muslimanima iz austrijske vojske da se bore na Kemalovoj strani, što su neki pristali, a neki odbili čekajući povratak u Bosnu. Na nagovaranje drugova da ne ide u novi rat, jedan Mustafa porijeklom iz Foče odgovorio je: „Ja se više ne vraćam Švabi. Kako čujem taj Kemal paša je velika sila i junački se tuče, pa idem i ja s njim vojevati. Pa ili ću pod njegovim bajrakom unići u Foču ili me Foča nikad više vidjeti neće.“ (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 31. III 1966.) Među Bošnjacima se bila javila nada da će Ataturk nakon pobjede nad Grcima, krenuti da vrati i osmanske posjede na Balkanu i da će se tada obnoviti osmanska vlast na Balkanu. Sve to navodi da su Bošnjaci bili u potpunosti neupućeni u čisto turski program Ataturkove vlade, koji je Tursku vidio kao zemlju isključivo turskog naroda, a da je prijašnji model Osmanskog carstva kao višenacionalne države ostao samo u glavama nostalgičnih Bošnjaka. Riza beg je zabilježio i jednu dužu pjesmu čiji dio ilustrira takve nade: (Isto)⁷

...Sin Junanov (Grčka op. a) Beligradu kaže

čuvajte se Srbijanci mladi

Ako Kemal pregazi Junana

Neće imat ni Srbi dermana

čim se čuju Kemalski topovi

Svi bidnite na Srbe gotovi

U te nade i komite rade

Sve u nadi Kemalpaše vlade

Komitova Kemalova tuče

Sve su muke za Kosovske ključe.

Jedan kuriozitet vezan za politički svjetonazor bosanskih muhadžira, jeste da iako su bili naklonjeni vjeri, što je bio i jedan od osnovnih razloga njihovog iseljavanja, da su mnogi podržavali kemaliste i u periodu, kada je ustanovljen

7 U pismu Riza-beg navodi da je pjesmu napisao nepoznat autor, a da ju je on zabilježio u Bursi 31. decembra 1959.

višepartijski sistem, koji je dao mogućnost i drugim političkim partijama. Tako je u junu 1966, netom nakon završenih izbora za turski senat Riza – beg izvještavao Nametka da je razočaran izborima „jer je njegov CHP (kemalisti op.a) poražen, a da je pobijedila konkurentna A.P (Stranka pravde op.a)“. Jedina utjeha za Riza – bega je bila ta što je njegov prijatelj Safet Nanić (Ural) izabran iz Burse. To znači ne samo da su Bošnjaci simpatizirali kemaliste, nego i da su bili aktivni sudionici tog pokreta, kada više i nije postojala vanjska opasnost. (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 6.VI 1966.)

Pored informacija o iseljenicima Riza – begova pisma su značajna i kao izvor za historiju porodice Čengić, koja je, kao što smo rekli, bila jedna od najznačajnijih veleposjedničkih porodica u Bosni i Hercegovini tokom i na prijelazu 19. i 20 stoljeća. Vrijedne pojedinosti on prenosi o pogibiji Smail – age Čengića. U jednom pismu on navodi kako je jedna Crnogorka noć prije napada Crnogoraca došla u šator Smail – age Čengića i upozoravala ga da će biti napadnut i preklinjala ga da tu ne zanoći. Smail – aga je odbio da je poslušna, prvo zato što nije htio povjerovati služavci, a i iz razloga što nije htio da se pred Crnogorcima pokaže kao kukavica. Sve što je uslijedilo je historija, naredne noći Crnogorci su napali, ubili Smail – agu, odrubili njegovu glavu, a žena koja ga je upozoravala je sama uprtila njegovo tijelo i tri i po sata ga nosila kroz planinu da bi ga predala nekoj patroli. Smail – agin sin Dedaga se divio hrabrosti te žene. Dedaga je nakon vojne reforme i uvođenja nizama napustio Gacko i preselio u Sarajevo, gdje je kupio konake Topal Osman Šerif paše, koji su dobili naziv Čengić Vila. (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 15.IV 1966.) Riza – beg pripovijeda u svojim pismima da je stari sistem muslimana bolje funkcionisao i da je odbrana granice od Crnogoraca nakon uvođenja nizama bila manje efikasna što je navelo tadašnjeg valiju da vrati stari sistem. On je Nametku ispričao kako je jedan dan u Dedaginu rezidenciju došla kočija sa valijom i seraskerom. Sulejman efendija Ruždić, koji je bio Dedagin sestrić dobio je naređenje da rastjera sve momke iz avlije, kako valiju ne bi niko dočekaao. Ipak, valija je ušao u konak izašao iz kočije i otišao pravo u Dedaginu sobu koji ga je dočekaao dosta hladno. Sulejman efendija, koji je ovu priču ispričavao Riza – begu, čuo je žestoku svađu između valije i Dedage. Kada se rasprava završila, valija je izletio iz sobe i sav srdit krenuo put Sarajeva. Dedaga se okrenuo prema Ruždiću i rekao: „Znaš li zašto su došli? Došli da mene mole da ja opet idem na granicu. Ja sam iskoristio ovu priliku i sve im sasuo u brk, što učiniše s nama u svoje vrijeme.

Odoše ljuti ko puške.“ Sulejman efendija ga je pitao: „Pa zar si odbio posve taj emer (op.a. zadatak)“? Na to mu je Dedaga odgovorio: „Jesi li budala? Kad din i devlet (op.a. država) traži od mene hizmeta moram ići. Am eto onako istreso se nek znaju da se ne šale sa nama.“ Nakon ove epizode Dedaga je napustio Sarajevo za Avtovac, našao majstore i dogovorio popravak kule u Lipiku. Na povratku u Sarajevo, zaustavio se u Mostaru, gdje je bio gost mostarskog mutesarifa. Nakon prolaska Mostara umro je u Konjicu. Čengići su vjerovali da ga je mutesarif po nagovoru valije otrovao i da mu je od toga pozlilo usljed čega je nastupila smrt.⁸

U kontekstu historijskih zbivanja i rezultatima historiografije, podaci iz ovog pisma su vjerodostojni. S obzirom na Riza – begovu naraciju stiče se dojam da je između valijine posjete i Dedagine smrti prošlo relativno malo vremena, (nekoliko mjeseci) te se dolazi do zaključka da je do ove posjete valije Derviš-paše došlo u vrijeme Hercegovčkog ustanka 1875. godine. Za valiju je Vasa Čubrilović pisao da je bio oficir za vrijeme prethodnog crnogorsko-osmanskog rata i da je bio ratoboran i fanatik, nesklon mirnom rješavanju spora te na njegova pleća isti autor stavlja znatan dio krivice za izbijanje ustanka. (Čubrilović, 1930: 36-37) Na osnovu Čubrilovićevog djela da se zaključiti da je valijina motivacija za posjetu Dedagi bila ta što su se kršćani iz pobunjenih dijelova Hercegovine žalili upravo na graničare. Čubrilović navodi da je na sastanku Selim – paše i kršćanskih glavara u Nevesinju bilo pritužbi na „Salku Fortu, Adema Zuku i njegove graničare“. (Isto, 52) Zbog toga, zvuči vjerodostojno da su vilajetske vlasti htjele da angažuju ljude, koji su imali iskustva sa čuvanjem granice, kakav je Dedaga sasvim siguno bio, no njegov odnos sa valijom bio je, kako Riza – beg navodi takav da je epilog bio tragičan za Dedagu. Otprilike u isto vrijeme, u misiju umirenja pobunjene raje iz Sarajeva su poslani i Hajdar – beg Čengić i Petraki – efendija Petrović, što znači da je centralna vlast na početku Hercegovčkog ustanka polagala velike nade u porodicu Čengić. (Isto, 53; Kreševljaković, 1959: 410)⁹

8 Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 15. IV 1966. Kreševljaković navodi da je Dedaga preselio u Sarajevo oko 1860., a da je umro krajem januara 1876. u Jablanici, a ne Konjicu, kako navodi Riza – beg. Kreševljaković, također, preuzima teoriju o trovanju kao moguću. Kreševljaković, navedeno djelo, str. 405.

9 Čubrilović navodi da je misija Hajdar-bega bila 1875. dok Kreševljaković navodi da je misija bila 1876. Kreševljaković pri tome koristi upravo ispravu, koju je u svom posjedu imao Riza-beg u svojoj arhivi.

Na osnovu Riza – begovih pisama, može se zaključiti da su se Bošnjaci u Turskoj u vrijeme kada su nastala ova pisma, sredina 60 – tih godina u potpunosti integrisali u tursko društvo, ali da je veliki broj njih i dalje ostao svjestan svog porijekla i identiteta. Zaključak je da je očuvanje ovog identiteta bilo plod isključivo ličnog entuzijazma i upornosti roditelja. Roditelji, koji su bili imućniji, svojoj djeci su, po pravilu plaćali, odgajateljicu. Tako je i Riza-beg imao odgajateljicu porijeklom iz Bosne, Fatma hanumu Rušidović, koja ga je učila nekim bosanskim pjesmama. Kada je napunio osam godina, mladi Riza je počeo ostajati na muškim sijelima koja je sazivao njegov otac. Njegova je dužnost bila da mijenja gramafonske ploče. On je tada primijetio da je nekoliko ploča iz Bosne, jer je na njima pisalo „pjeva i svira uz saz stari Čejvan“ ili „pjeva Baka Cicvarić uz orkestar braće Cicvarić.“ (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 1.II 1966.) Riza – beg u jednom pismu piše: „Treba imati u vidu, da sam ja u pogledu Srpsko – Hrvatskog jezika pravi samouk. Ne znam o gramatici ni najosnovnije. Sve je zapamćeno od oca, majke te iz čitanja knjiga.“ (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 17. XI 1965.)

Tako se Riza – beg bio angažovao da književna djela Alije Nametka prevede na turski jezik i objavi ih u Turskoj. Već krajem 1965, svega dva mjeseca nakon njihovog prvog susreta, Nametka je obavijestio da je njegova kćerka Lejla prevela Nametkov rad „Olakšanje“ i da će isti biti objavljen u nekom ankarskom dnevnom ili sedmičnom listu. Također, zamolio je, s obzirom na interesovanje turske publike za pozorišna djela, da se dramski komad „Omer za načvama“, čiji je Nametak bio autor, prevede na turski i prikaže u turskim pozorištima. Interesovao se i za mogućnost da se njegovi radovi o bosanskim sevdalinkama objave u nekom jugoslovenskom listu. (Pismo Riza-beg Čengića Aliji Nametku 8. XII 1965.) Za prevođenje „Omera za načvama“ je bio angažovao svoju kćerku Lejlu, koja je inače studirala ekonomiju u Istanbulu. (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 14.XII 1966.) Pored kćerke Lejle, Riza –

beg je pisao da ima još jednog mlađeg člana porodice, sina Mustafe Džabića, koji je imao dobro znanje bosanskog jezika („...koji je jak na peru i potkovan vrlo dobro u oba jezika...“). Međutim, na njegovu pomoć se trenutno nije moglo računati, jer je morao da ide na služenje vojnog roka. (Pismo Riza – bega Čengića Aliji Nametku 12. X 1965.)

Iako Čengić piše uglavnom o bosanskim muhadžirima, koji su ostali u Turskoj, on je u jednom pismu opisao i jedan slučaj povratka u Bosnu i Hercegovinu. Ne navodeći ime pomenutog muhadžira, on ga samo naziva starim Sarajlijom. On je u jednom trenutku prelomio i odlučio da seli u Tursku. Došavši tamo, kupio je kola i zajedno sa familijom počeo obilaziti mjesta u kojima su nastanjeni Bošnjaci. Kako nikako nije mogao naći mjesto koje mu odgovara, zaputio se u Adapazar. Tamo je vozeći se pored nekog sela čuo djevojački glas kako pjeva:

Na Vratniku pod orahom

Soda voda izvire

Kada je čuo ovu priču stari Sarajlija je zaplakao, sutra se vratio u Istanbul, gdje je prodao kola i konje te se vratio u Sarajevo na Vratnik. (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 1. II 1966.) Ovakve uspomene služe i kao podsjećanje na činjenicu da se određeni broj muhadžira vratio u Bosnu i Hercegovinu. Pogotovo je značajan val povratka bio uzrokovan Balkanskim ratovima, kada se nekoliko hiljada ljudi iz oblasti koje su osvojile snage balkanskih saveznika vratile. (Kraljačić, 1987: 151 – 162)

Ali-Fehmi Džabić i pokret za vakufsko – mearifsku autonomiju muslimana

Vrijedne podatke u Riza – begovim pismima možemo naći i o nekim historijskim ličnostima u emigraciji. Jedan od njih je Ali Fehmi Džabić, mostarski muftija i jedan od lidera pokreta za vjersku autonomiju bosanskohercegovačkih muslimana. Muftija je bio daidža Riza-begove majke pa je Riza – beg kao dijete proveo mnogo vremena u njegovom društvu. Riza-beg u jednom pismu piše: „Ne znam o njegovim političkim nazorima ništa, ali meni se čini da on i nije bio kakav političar. Podigao se protiv švabe, što krade Fatu Omanović i kliznuo se niz političku strminu i nije se mogao zaustaviti sve do progonstva i ništa više. Inače je bio jako duhovit i zabavan u društvu, dobar poznavalac arapskog jezika i literature... On bi dolazio u Inegöl u banje (Oylat) i u posjetu svojoj sestri, a mojoj nani Džulsi, udatoj za Muhamed – bega Lakišića. Tu mu je stanovao i

bliži rođak i politički pomoćnik hadži Ahmed ef. Džabić, otac Mustafin. Svi bi se Bosanci okupili oko njega i pričali su mi poslije svoje utiske. Pisao je dvije knjige na arapskom jeziku, pa u jednoj ima i predgovor nekog velikog učenjaka iz Tunisa. Kažu da je ovaj učenjak govorio o Muftiji ovako „kad govorim sa Ali Fehmi efendijom i vidim njegovo poznavanje mog jezika stidim se pred njim kao Arap“. Sjećam se, da bi se moj otac i ostali gosti grohotom smijali njegovim pričama, primjedbama i vicevima, što inače ne bi činili jer je u ono doba previše smijeh smatran sramotnim. Ja ga se sjećam, kako mene i Ekrema Semiza četvoronoške goni oko kahvene mangale sa „hav hav“, a mi se topimo od miline. Džabić je ukopan u Crigradu u groblju (Edirnekapi). Bio je oženjen sa Fatom Dizdar iz Mostara. Nije imao djece, ali je stanovao u zajedničkom posjedu sa svojim šurom Salih efendijom Dizdarem u Adapazaru u selu Ak – jazi, kao i u Carigradu na Fatihu u svojoj kući, pa je sinove svog šurjaka školovao i podučavao. Jedan je danas ordinarius profesor arkeolog u Ankari, inače sa svojim radom i djelima svjetskog značenja i na glasu (Ekrem Akurgal), a drugi je trgovac. Žena mu je umrla prije dvije tri godine u devedesetoj godini.“ (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 6. VI 1966).

Ovo sjećanje može poslužiti kao jedan od argumenata zašto je muftija Džabić relativno brzo uklonjen i njegova uloga u pokretu za vakufsko – mearifsku autonomiju vrlo brzo preuzeta od ličnosti poput Ali – bega Firdusa i Šerifa Arnautovića. Džabić je nesumnjivo bio intelektualac velikog kova, ali nije imao dovoljno političkog takta da u komplikovanim bosanskohercegovačkim okolnostima uspješno sprovede do kraja ovaj pokret. Svakako je Džabićevoj sudbini pored njegovih ličnih osobina doprinijela i zabrana povratka, koju su mu izrekli zemaljski organi. Odsječen od centra zbivanja u Bosni i Hercegovini, Džabić je neko vrijeme utjecao na autonomni pokret muslimana, no vremenom su tu ulogu preuzeli lideri muslimana koji su ostali u zemlji. Početkom februara 1906. godine Džabić je formalno prepustio vodstvo nad pokretom. Formiranjem Egzekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije u decembru 1906. određen je daljnji smjer pregovora sa zemaljskom upravom. U tom odboru glavnu ulogu su imali predstavnici zemljišnih veleposjednika – begovi, koje je Džabić u periodu dok je bio vodeća ličnost pokreta potisnuo na marginu. (Šehić, 1981: 191, 194)

Još jednu marginaliju o pokretu za vakufsko – mearifsku autonomiju Čengić je podijelio sa Alijom Nametkom, a to je da je Mahmud – beg Fadilpašić bio osoba od najvećeg autoriteta u tom pokretu. Derviš – beg Miralem, jedan od muslimanskih prvaka je Čengiću ispričao: „Kada bi nešto zatrebalo da se objavi ili poduzme u našem pokretu, sastali bi se ja i Muftija (Džabić op.a), zdogovorili se, zaključili i ja bih napisao potrebnu deklaraciju, ali kad je riječ o objavljivanju, onda je trebalo to još odnijeti Mahmud begu Fadilpašiću i uzeti i njegovu privolu i potpis. Bez njega nije moglo biti. Mahmud beg nikad nije bio protiv, niti se ikad opro ni na jednu riječ, a mislim da on nije nikad u životu ni u drugim prilikama rekao nekome „Ne“... Svaka stvar u pokretu se svršavala ovako, Bosna i Hercegovina pita: Šta veli Sarajevo? A Sarajevo pita: Šta veli Mahmud beg? A Mahmud beg ne veli ništa nego se osmjehne i potpiše...“ (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 6. VI 1966.)

Riza – beg Čengić je umro 25. decembra 1966. od teške bolesti u Bursi. U brojnim pismima Nametku on je spominjao da je često išao na liječenje u Istanbul. Spominjao je da je imao problema sa nogom. Jednom prilikom, svega tri mjeseca pred smrt spominjao je kako su doktori uzeli uzorak tkiva iz noge i poslali u London da se dobiju rezultati analize što govori da je bolest uzela maha. Riza – beg je ovu pojedinost podijelio sa Nametkom, s obzirom da zbog liječenja nije bio u prilici da ga ugosti prilikom njegove posjete Turskoj, oko koje su se dugo dogovarali. (Pismo Riza-bega Čengića Aliji Nametku 19. IX 1966.) Smrću Riza – bega prestala je i prepiska te smo, nažalost, ostali uskraćeni za brojne informacije vezane za historiju Bosne, Bošnjaka i same historije porodice Čengić.

Zaključak

Prepiska Riza – bega Čengića sa Alijom Nametkom predstavlja plod jednog poznanstva punog međusobnog divljenja i uvažavanja. Oba protagonista su vidjeli međusobno prozor u neko prošlo doba i sretnija vremena, ali i mogućnost da popune praznine u svom sjećanju i skupe raskidane fragmente prošlosti i kulture jednog ugroženog naroda. S obzirom na svoje filološko obrazovanje i književničku profesiju, Alija Nametak je razvio istančan osjećaj za historiju i

kulturu zajednice kojoj je posvetio najveći dio svog književnog opusa. Sadržaj pisma koji je prezentovan u ovom radu govori o historijatu porodice Čengiđ, iseljavanju muhadžira iz Bosne i Hercegovine u Osmansko carstvo, njihovom životu u novoj sredini, ali s obzirom na društveni status Riza – bega, koji je bio dio bosanskohercegovačke zemljoposjedničke elite on je bio u stanju da čuje mnoge stvari koje su za njega bile dio porodične historije, a za historičare dio regionalne ili društvene historije kraja 19. i početka 20. stoljeća. Mnogi istaknuti Bošnjaci, poput Ali – Fehmi Džabića bili su najbliži rod Riza – begov, tako da je njegovo pripovijedanje o njihovoj ličnosti zapravo popunjavanje rupa u historiji o važnim ličnostima bošnjačkog naroda. Ne treba zanemariti ni Riza – begove podatke o političkom svjetonazoru Bošnjaka koji su već živjeli u Turskoj nekoliko decenija. Naprimjer, donekle je iznenađujuće saznanje da su Bošnjaci u Turskoj favorizirali kemaliste, u trenutku kada je ta partija svojim radikalnim sekularizmom gušila islamski način života. Ta slučajnost naročito budi pažnju ako se zna, što i Riza – beg u svojim pismima piše, da je jedan od osnovnih razloga emigracije iz Bosne i Hercegovine u Tursku strah da će dolaskom Austro – Ugarske doći do ugrožavanja islamskog načina života. Logičan nastavak istraživanja teme bosanskohercegovačkih muhadžira bi bilo istraživanje njihove svijesti, nacionalnog identiteta i pitanje odanosti. Istraživanje tih tema bi dalo odgovore na gore spomenuti slučaj.

BOSNIA AND HERZEGOVINA EMIGRATION THROUGH THE CORRESPONDENCE OF THE WRITER ALIJA NAMETAK AND RIZA-BEG ČENGIĆ (ILOVA) - NOTES ON THE LIFE OF BOSNIACS IN TURKEY

SUMMARY

The paper represents correspondence between Bosnian novelist Alija Nametak and Riza – bey Čengiđ (Ilova) descendent of Smail-aga Čengiđ. On basis of letters' content it is possible to reconstruct history of Čengiđ family, reasons behind their emigration as well as fate and way of living of Bosniacs that emigrated to Ottomane empire. Moreover, letters contain numerous details

about certain historical characters, that Riza-bey knew or were related to him. With respect to his ancestry and social status, Riza – bey was in a position to spend time with eminent members of Bosnian society and to collect many songs and stories which represent significant non-material heritage. Correspondence between Riza-bey Čengić and Alija Nametak represent fruit of acquaintance full of mutual admiration and respect. Both protagonists saw in each other window to a past time that were merrier, but also a possibility to fill gaps in their memory and recollect thorn fragments of the past and the culture of an endangered people. With regards to his philological education and literary profession Alija Nametak developed refined feeling for history and culture of the community to whom he dedicated most of his literary opus. Contents of the letters which is presented in this paper tell about history of Čengić family, emigration of Bosniaks from Bosnia and Herzegovina to the Ottoman Empire, their way of life in new environment, but considering social status of Riza-bey who was part of Bosnian landowner aristocracy he was in position to hear many things, that for him were part of family history, but for historians part of regional and social history of the end of 19th and beginning of the 20th century. Many renowned Bosniaks, such as Ali-Fehmi Džabić were close relatives of Riza-bey so that his stories about him actually fill gaps in history of important characters of Bosniak people. One should not neglect Riza-bey's information about political viewpoints of Bosniaks, who lived in Turkey for several decades. For example, it is somewhat surprising fact that Bosniaks in Turkey favoured Kemalists, in moment when that Party, with its pronounced secularism subverted Islamic way of life. That coincidence is especially significant, when reason for emigration of Bosniaks from Bosnia to Ottoman Empire was to preserve their way of life, because they thought it would be endangered by Austria-Hungary. That view is supported also by these letters. Logical continuation of research on this topic would be about their conscience, national identity, and question of loyalty. That research would answer above mentioned case.

Keywords: emigration, Čengić family, Smail-aga Čengić, Bosnia and Herzegovina, Ottoman Empire/Turkey

Literatura

Privatna zbirka Alije Nametka

Behar, godina XVI-XVII, broj 83-84, 2007./2008., Zagreb

Safet Bandžović, „Iseljavanje Bošnjaka u Tursku“. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2006.

Vasa Čubrilović, „Bosanski ustanak 1875-1878“ Srpska kraljevska akademija, posebna izdanja, knjiga LXXXIII, Beograd, 1930.

- Ilija Hadžibegović, „Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća. Institut za istoriju, Sarajevo, 2004.
- Osman Nuri Hadžić, „Borba muslimana za versku i vakufsko-mearifsku autonomiju“, Geca Kon, Beograd, 1938.
- Mustafa Imamović, „Pravni položaj i politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914. Svjetlost. Sarajevo, 1978.
- Husnija Kamberović, „Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine.“ Hrvatski institut za povijest, Institut za istoriju. Zagreb, 2003.
- Tomislav Kraljačić, „Povratak muslimanskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine u toku Prvog Balkanskog rata“ u: Migracije i Bosna i Hercegovina, Institut za istoriju, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo, 1990.
- Hamdija Kreševljaković, „Čengići - Prilog proučavanju feudalizma u Bosni i Hercegovini“ Izabrana djela I, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991.
- Nusret Šehić, „Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini“ Svjetlost, Sarajevo, 1981.